

Naukoznawstwo (Etnolingwistyka V)

Jerzy Pogonowski

Zakład Logiki Stosowanej UAM
www.logic.amu.edu.pl
pogon@amu.edu.pl

17 XI 2007

Kończą się trudy naszej
Przygody Edukacyjnej.
Bogatsi, mam nadzieję,
o okruszki wiedzy,
opuszczacie tereny
naukoznawstwa innym
Tajemniczym Tunelem:

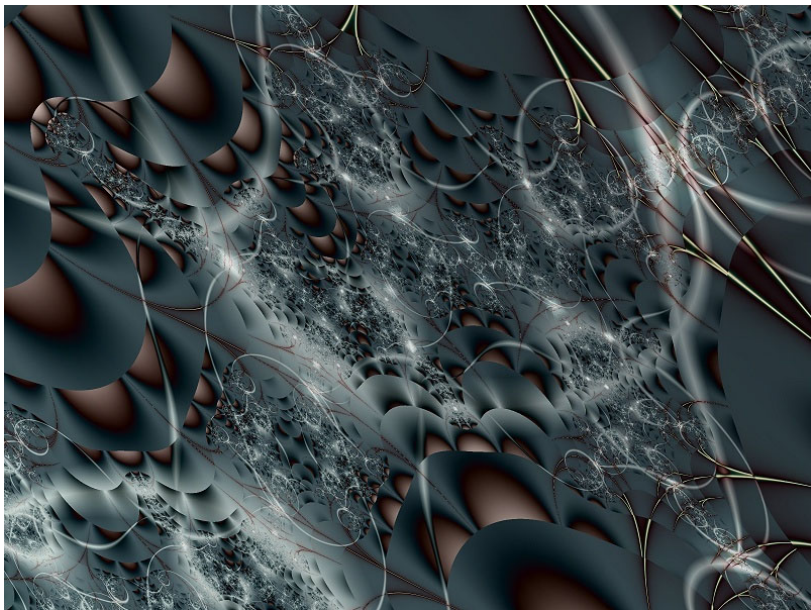
Granice poznania

- Jakie są granice poznania **naukowego**?
- Czy o granicach tych możemy mówić w sposób naukowy, czy też musimy przejść na teren metafizyki? Innymi słowy, czy pytanie o **poznanie granic poznania** należy do nauki?
- Jakiego rodzaju są to granice? Czy określone są przez nasze możliwości technologiczne, czy też przez jakieś inne czynniki, subiektywnej lub obiektywnej natury?
- Jak granice poznania naukowego mają się do granic poznania **pozanaukowego**? Czy granice poznania naukowego tożsame są z granicami poznania **racjonalnego**?

Plan na dziś

Plan na dziś:

- Wizyta w Hotelu Hilberta — numeryczna charakterystyka nieskończoności
- Fraktale — nieskończona złożoność strukturalna
- Rodzaje NIEMOŻLIWOŚCI (w poznaniu naukowym)
- Granice poznawalności w (ściślych) naukach empirycznych
- Przykład ograniczeń w naukach społecznych: Twierdzenie Arrowa
- Tajemnice lingwistyki
- Co metamatematyka mówi o granicach poznania w matematyce?
- Nauka a pseudonauka oraz paranauka

Jako ciekawostkę proszę obejrzeć tłumaczenie trzech prac Henri Poincaré'go:

- *Nauka i Hypoteza* (1908) przekład M.H. Horwitza, pod reakcją L. Silbersteina;
- *Wartość Nauki* (1908) przekład Ludwika Silbersteina;
- *Nauka i Metoda* (1912); przekład M.H. Horwitza,

(nakład Jakóba Mortkowicza; Warszawa, G. Centnerszwer i Ska; Lwów: Księgarnia H. Altenberga). Warto poczytać, co Poincaré [sto](#) lat temu pisał o przyszłości nauki.

Polecam również przekład znakomitej książki popularnonaukowej: John D. Barrow *Kres możliwości? Granice poznania i poznanie granic*. Prószyński i S-ka, Warszawa [bez daty wydania; oryginał: *Impossibility. The Limits of Science and the Science of Limits*. Oxford University Press z 1998 roku]. Korzystamy z tej książki w niniejszej prezentacji.

I jeszcze dwie pozycje, tym razem sprzed pół wieku. Pozwolę sobie dodać, że po lekturze drugiej z nich piszący te słowa próbował sposobem domowym otrzymać (w połowie lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia) ciężką wodę, niezbędną do produkcji bomby wodorowej. Dziś może należy podkreślić, że motywacją tych (nieudanych) prób nie była działalność terrorystyczna, lecz (normalna u dziecka) ciekawość poznawcza.

- *Wszechświat, życie, człowiek*. Książka i Wiedza, Warszawa 1955.
- Gładkow, K. *Energia atomu*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1961.

W niniejszej prezentacji wykorzystujemy (dla urozmaicenia: należy się Wam coś estetycznego na koniec) obrazki fraktali, losowo wybrane z wielu kolekcji dostępnych w Internecie.

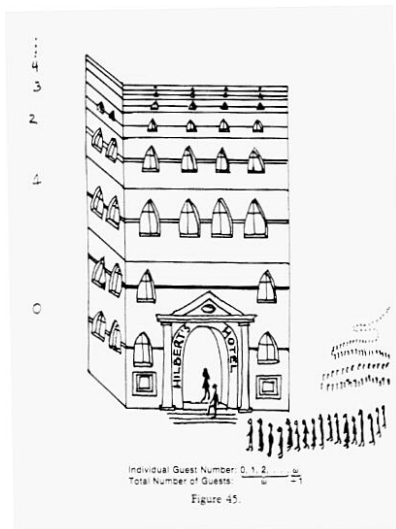

www.fractovia.org

Hotel Hilberta

Do mówienia o granicach (oraz ich przekraczaniu) potrzebna nam będzie refleksja nad pojęciem nieskończoności (potencjalnej i aktualnej). Na początek, odwiedzimy **Hotel Hilberta**, coś w rodzaju matematycznej Wieży Babel (jednak udanej).

Hotel Hilberta

Hotel Hilberta ma nieskończoną liczbę pokoi:

1	2	3	4	5	...
---	---	---	---	---	-----

Jest jasne, że nawet gdy wszystkie pokoje są zajęte, to można umieścić w nim nowego gościa, w dowolnym pokoju o numerze n : wystarczy, aby **każdy** z gości zamieszkujących pokoje o numerach $n, n + 1, n + 2, \dots$ przemieścić się do pokoju o numerze o jeden większym od numeru swojego dotychczasowego pokoju. Wtedy pokój o numerze n staje się wolny.

Jest też jasne, że nawet gdy wszystkie pokoje są zajęte, to można umieścić w nim **dowolną skończoną** liczbę nowych gości. Pytanie: w jaki sposób?

Hotel Hilberta

Pytanie (tylko trochę) trudniejsze: czy w wypełnionym już Hotelu Hilberta pomieścić można nieskończoną (przeliczalną, tj. równoliczną ze zbiorem wszystkich liczb naturalnych; lub, co na jedno wychodzi, równoliczną ze zbiorem wszystkich pokoi w Hotelu Hilberta) liczbę nowych gości?

Oczywiście, **TAK**. Można np. umieścić wszystkich dotychczasowych gości w pokojach o numerach nieparzystych, a gości nowych w pokojach o numerach parzystych.

Kolejne (znów, odrobinę trudniejsze) pytanie: czy w wypełnionym już Hotelu Hilberta można pomieścić dodatkowo **przeliczalną** liczbę **przeliczalnych** zbiorów nowych gości?

I w tym przypadku odpowiedź brzmi: **TAK**. Widzicie, jak to zrobić?

Hotel Hilberta

Czyżby więc w zapełnionym już Hotelu Hilberta można pomieścić dodatkowo **DOWOLNĄ** liczbę nowych gości?

Odpowiedź brzmi: **NIE**. Można pokazać (przy użyciu metody przekątniowej), że zbiór $\mathbb{R}$ **WSZYSTKICH** przeliczalnych ciągów (kolejek) nowych gości nie zmieści się w Hotelu Hilberta. Argument jest prosty. Po pierwsze, jest jasne, że możemy utożsamiać każdy element zbioru $\mathbb{R}$ z jakimś ciągiem liczb naturalnych (dodatnich). Wyliczmy wszystkie elementy zbioru $\mathbb{R}$, w dowolnej kolejności:

$$A_1 = \langle a_{11}, a_{12}, a_{13}, \dots \rangle$$

$$A_2 = \langle a_{21}, a_{22}, a_{23}, \dots \rangle$$

$$A_3 = \langle a_{31}, a_{32}, a_{33}, \dots \rangle$$

$$\vdots$$

Hotel Hilberta

Rozważmy teraz ciąg

$$A = \langle a_{11}, a_{22}, a_{33}, \dots \rangle$$

i zbudujmy ciąg

$$A^\delta = \langle a_{11}^\delta, a_{22}^\delta, a_{33}^\delta, \dots \rangle$$

wedle reguły:

- jeśli $a_{nn} = 8$, to $a_{nn}^\delta = 7$
- jeśli $a_{nn} \neq 8$, to $a_{nn}^\delta = 8$.

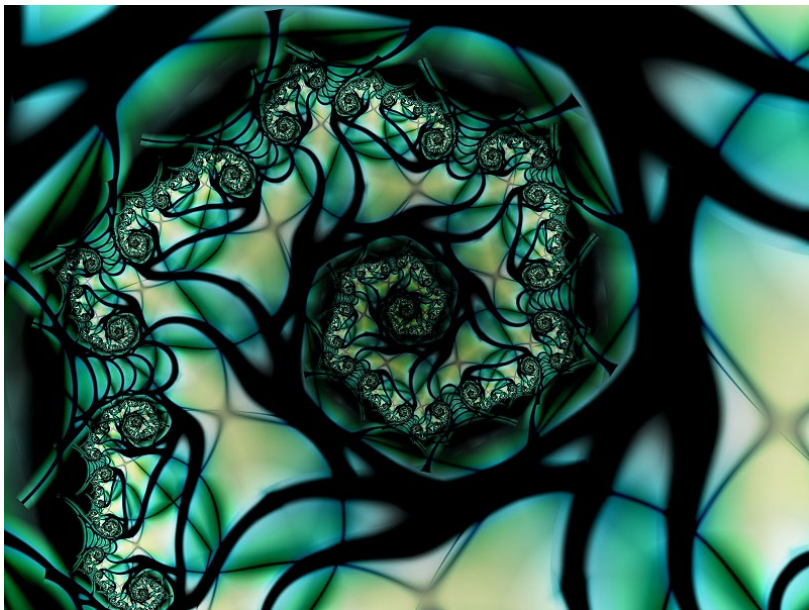
Wtedy ciąg A^δ jest różny od **każdego** ciągu A_n (dla wszystkich n), a więc nie mógł wystąpić na liście (rzekomo) wszystkich elementów $\mathbb{R}$.

Liczba elementów zbioru $\mathbb{R}$ jest oczywiście nieskończona. Jest ona jednak (w intuicyjnym sensie) „większa” od liczby pokoi Hotelu Hilberta.

Hotel Hilberta

Nie możemy tu opowiedzieć o arytmetyce liczb będących licznościami (**mocami**) zbiorów nieskończonych — zob. dowolny porządny podręcznik teorii mnogości. Powiedzmy tylko, że skala kolejnych nieskończoności jest **pozaskończona** (nie daje się przedstawić jako równoliczna z jakąkolwiek liczbą nieskończoną).

Hotel Hilberta jest metaforą nieskończoności **potencjalnej**: wyobrażamy sobie sytuację, gdy po każdym kroku możemy wykonać następny, bez ograniczenia (nie ma znaku **stop** w Hotelu Hilberta). Gdy bierzemy pod uwagę Hotel Hilberta jako **całość**, to zaczynamy operować nieskończonością **aktualną**. Mamy wtedy możliwość (gwarantowaną stosownymi aksjomatami teorii mnogości) tworzenia coraz to nowych nieskończoności.

Hotel Hilberta

Dotychczas posługiwaliśmy się pojęciem **nieskończoności** w sposób intuicyjny. Czy można podać precyzyjną, numeryczną (i nie odwołującą się np. do czasu i przestrzeni) definicję tego pojęcia? Dla tych z Pań, które nie mogą pozbyć się ciekawości, podaję kilka propozycji.

Definicja Fregego. Zbiór jest **skończony**, gdy ma n elementów, dla pewnej liczby naturalnej n . W przeciwnym przypadku jest **nieskończony**.

Definicja Dedekinda. Zbiór jest **nieskończony**, gdy jest równoliczny z jakimś swoim podzbiorem właściwym. W przeciwnym przypadku jest **skończony**.

Definicja Tarskiego. Zbiór jest **skończony**, gdy każdy $\subseteq$ -łańcuch w rodzinie jego podzbiorów ma kres górny. W przeciwnym przypadku jest **nieskończony**.

Hotel Hilberta

Definicja von Neumanna. Dla dowolnego zbioru X , niech $X^* = X \cup \{X\}$. Iteracje operacji $*$ określamy indukcyjnie:

- $X^0 = X$
- $X^1 = X^*$
- $X^{n+1} = (X^n)^*$.

Zbiór jest **skończony**, gdy jest równoliczny z $\emptyset^n$, dla pewnego n , gdzie $\emptyset$ jest zbiorem pustym. W przeciwnym przypadku, jest **nieskończony**.

Uwaga. W definicji von Neumanna tylko z pozoru odwołujemy się do liczb naturalnych: w poprawnej, nieuproszczonej wersji (której nie będziemy tu podawać) definicja ta używa tylko pojęć teoriomnogościowych; liczby naturalne zostają wtedy **zdefiniowane** (na gruncie teorii mnogości).

Definicja von Neumanna liczb naturalnych

Iterujemy operację $*$, wychodząc od zbioru pustego:

$$\emptyset, (\emptyset)^* = \emptyset \cup \{\emptyset\} = \{\emptyset\}, ((\emptyset)^*)^* = (\{\emptyset\})^* = \{\emptyset\} \cup \{\{\emptyset\}\} = \{\emptyset, \{\emptyset\}\},$$

$$(((\emptyset)^*)^*)^* = (\{\emptyset, \{\emptyset\}\})^* = \{\emptyset, \{\emptyset\}\} \cup \{\{\emptyset, \{\emptyset\}\}\} = \{\emptyset, \{\emptyset\}, \{\emptyset, \{\emptyset\}\}\}, \dots$$

Każdy element tego ciągu jest zbiorem, którego elementami są wszystkie poprzednie wyrazy tego ciągu. Wprowadźmy *oznaczenia*:

$$0 = \emptyset, 1 = 0^* = (\emptyset)^*, 2 = 1^* = ((\emptyset)^*)^*, 3 = 2^* = (((\emptyset)^*)^*)^*, \dots$$

Wtedy: $0 = \emptyset, 1 = \{\emptyset\}, 2 = \{0, 1\}, 3 = \{0, 1, 2\}, \dots$

Otrzymujemy rodzinę $\mathbb{N}$ zbiorów $0, 1, 2, 3, \dots$, które możemy identyfikować z *liczbami naturalnymi*. Nadto, rodzina ta jest dobrze uporządkowana przez relację $\in$: *definiujemy* $m < n$ wtedy i tylko wtedy, gdy $m \in n$, dla $m, n \in \mathbb{N}$.

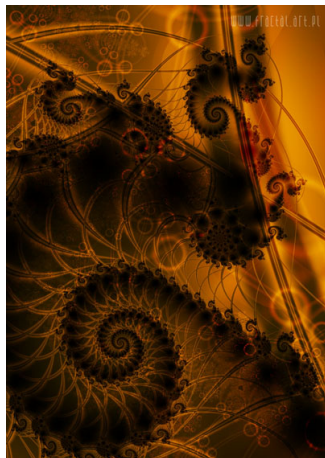
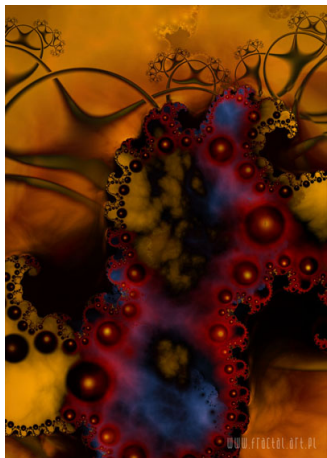
Hotel Hilberta

Już starczy, prawda?

To, co najważniejsze: mamy precyzyjne definicje **nieskończoności**, nie odwołujące się ani do czasu, ani do przestrzeni. Definicji tych możemy używać, określając — znane ze szkoły — pojęcie **granicy**.

I jeszcze uwaga dotycząca Hotelu Hilberta. Ponieważ mamy nieskończoną liczbę gości, więc dochody właściciela są **nieskończone**. Są też jednak pewne utrudnienia. Np.: jakiej długości powinien być wąż przeciwpożarowy? Ile płacić pokojówce, która ma posprzątać **wszystkie** pokoje?

Fraktale

Fraktale to obiekty, które mają cechę **samopodobieństwa** oraz ułamkowy wymiar Hausdorffa-Besicovitcha. Pierwszą własność dość łatwo objaśnić na przykładach, o drugą proszę się nie martwić.

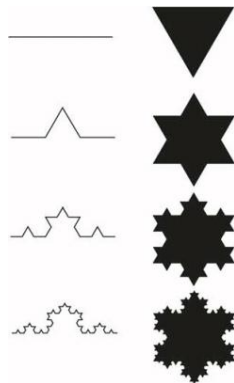
Obiekty fraktalne dostarczają przykładów **nieskończonej złożoności strukturalnej**. Im dokładniej przyglądamy się takim obiektom, tym więcej odnajdujemy szczegółów i na żadnym etapie nie widzimy **wszystkich** tych szczegółów. Nadto, na każdym z tych etapów napotykamy pewien stały wzorzec, przynależny wyjściowej całości.

Fraktale znane są od dość dawna: np. **krzywa Peana** (wypełniająca kwadrat), **dywan Sierpińskiego**, **zbiór Cantora**. Od kilkadziesiąt lat matematyka fraktali znajduje wiele zastosowań w przyrodoznawstwie. Nadto, gdy rozejrzysz się dokładnie dookoła, to okaże się, iż prawie wszystko jest fraktalem (gdy odpowiednio spojrzeć). Ale nie bój się, ja czuвам i nie dam Ci zrobić krzywdy.

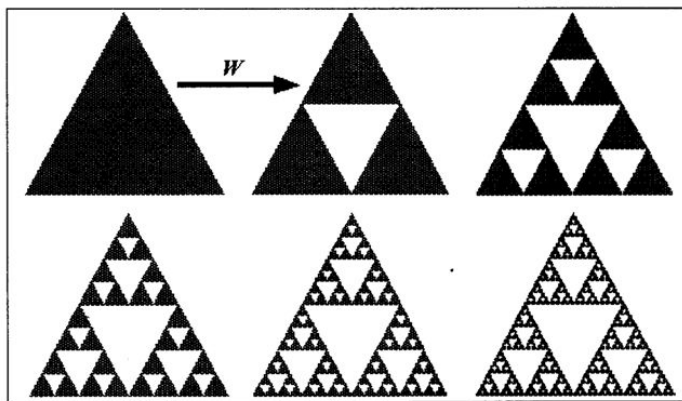
Fraktale

Cechę samopodobieństwa, definiującą fraktale, łatwo zaobserwować w procesie **konstruowania** obiektu fraktalnego. Spójrzmy, jak powstaje płatek śniegu Kocha:

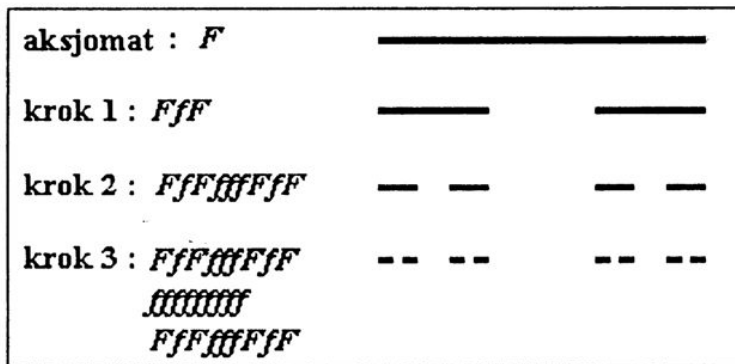

Fraktale: trójkąt Sierpińskiego

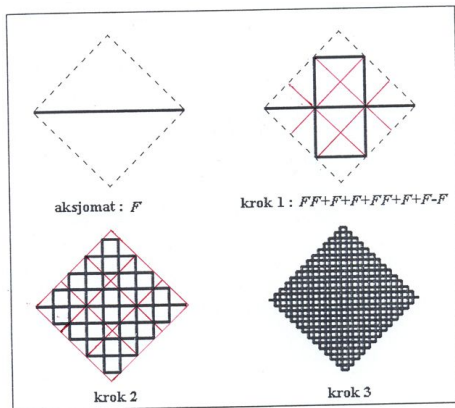
Rys. 3.9. Efekt kolejnych kroków iteracji układu odwzorowań trójkąta Sierpińskiego

Fraktale: zbiór Cantora

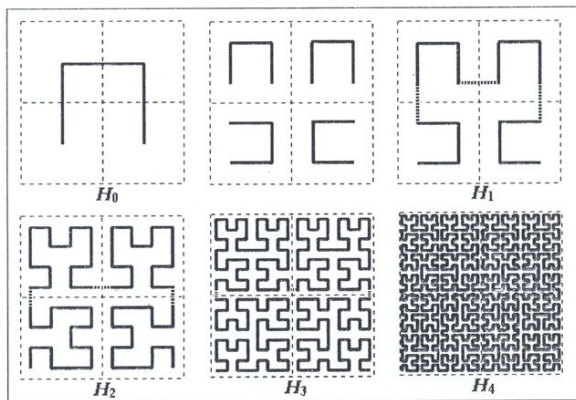
Rys. 4.4. Kolejne kroki powstawania zbioru Cantora

Fraktale: krzywa Peana

Rys. 4.6. Konstrukcja krzywej Peana – każdy z odcinków obiektu zastępowany jest substytutem widocznym w kroku pierwszym

Fraktale: krzywa Hilberta

Rys. 4.7. Klasyczna konstrukcja krzywej Hilberta – grubą linią przerywaną zaznaczono miejsca połączeń

Fraktale

To, co najważniejsze do zapamiętania o fraktalach (na potrzeby tego kursu):

- są to obiekty, które powstają jako elementy graniczne pewnych iterowanych operacji;
- lokalna struktura fraktala jest (na każdym poziomie) odzwierciedleniem jego struktury globalnej;
- fraktale są obiektami o nieskończonej złożoności (czasem mówi się: subtelności) strukturalnej.

Uwaga. Mówimy o *powstawaniu* lub *konstrukcji* fraktali jako obiektów **matematycznych**. Nie oznacza to oczywiście, że Natura stosuje takie same (jak my) metody konstrukcji.

Rodzaje niemożliwości poznawczych

Co to znaczy, że coś jest **niemożliwe** w poznaniu naukowym? Mówiąc nieco ogólniej, z jakimi **rodzajami** niemożliwości mamy do czynienia w nauce?

Ograniczenia w poznaniu naukowym mogą mieć charakter m.in.:

- **ontyczny** (nie mamy dostępu do pewnych zjawisk);
- **epistemiczny** (wiadomo, że pewne ustalenia nie są wykonalne);
- **technologiczny** (nie mamy środków technicznych, aby przeprowadzić badania);
- **ekonomiczny** (nie mamy pieniędzy na badania);
- **światopoglądowy** (np.: uznawane wartości determinują obraz świata).

Rodzaje niemożliwości poznawczych

Pamiętacie (ze szkoły) o słynnych nierozwiązywalnych (ustalonymi środkami) starożytnych problemach geometrycznych:

- trysekcji kąta;
- kwadratury koła;
- podwojenia (objętości) sześcianu.

Nie są to ani przykłady **antynomii**, ani **paradoksów**. Mają za to związek z **wykraczaniem** poza granice ówczesnie znanego świata liczb (wymiernych). Może warto dodać, że takie problemy nie były jedynie cczą rozrywką filozofów — np. trzeci z wyżej wymienionych pojawił się w związku z tzw. zapotrzebowaniem społecznym (budowy ołtarza).

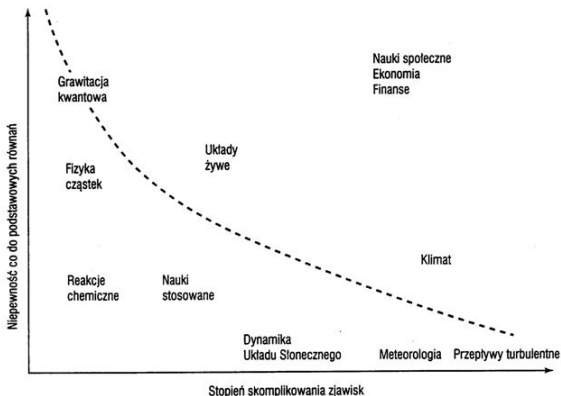
Rodzaje niemożliwości poznawczych

Problemy du Bois Reymonda:

- Powstanie życia.
- Powstanie języków.
- Powstanie ludzkiego rozumu.
- Ewolucyjna adaptacyjność organizmów.
- Powstanie sił natury i natura materii.
- Powstanie i natura świadomości oraz postrzegania zmysłowego.
- Problem wolnej woli.

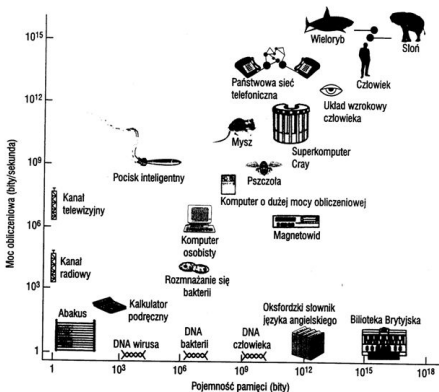
Problemy te sformułowano w wieku XIX. Do dzisiaj nie posiadają one zadowalających rozwiązań.

Skomplikowanie zjawisk a pewność ich opisu

Rys. 3.2 Schematyczne przedstawienie stopnia niepewności równań matematycznych, opisujących zjawiska, w zależności od stopnia skomplikowania tych zjawisk. Według Davida Ruelle.

Gromadzenie i przetwarzanie informacji

Rys. 5.6 Przedstawienie dwóch aspektów struktur – zdolności do gromadzenia informacji (w bitach) i zdolności do jej przetwarzania (w bitach na sekundę). Struktury najbardziej skomplikowane, łączące ogromną zdolność magazynowania informacji z jej szybkim przetwarzaniem znajdują się w prawym górnym rogu.

Rodzaje niemożliwości poznawczych

Cztery typy epistemiczno-ontyczne w relacji Człowiek-Natura:

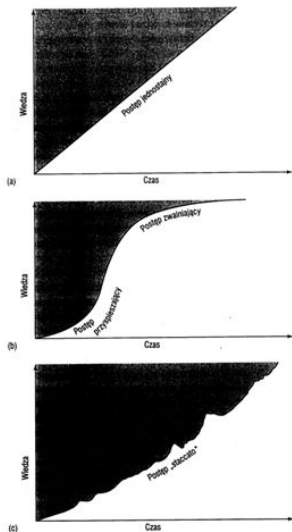
- Natura nieograniczona i możliwości człowieka nieograniczone.
- Natura nieograniczona i możliwości człowieka ograniczone.
- Natura ograniczona i możliwości człowieka nieograniczone.
- Natura ograniczona i możliwości człowieka ograniczone.

Uwaga 1. Każdy z tych typów obrazować można na diagramie, w którym osią odciętych jest czas, a osią rzędnych wiedza (zob. cytowana książka J.D. Barrowa, strony 91–103).

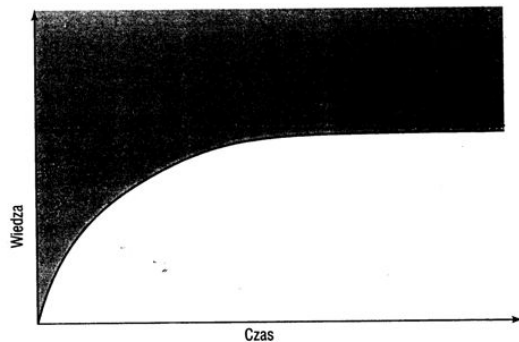
Uwaga 2. Przez ograniczoność Natury rozumiemy tu to, iż **złożoność strukturalna** Wszechświata jest skończona, że daje on się całkowicie opisać za pomocą rekurencyjnego (obliczalnego) zbioru praw; sam Wszechświat może być przy tym nieskończony.

Typ pierwszy: Natura i człowiek nieograniczone.

Rozwój wiedzy w przypadku, gdy zarówno Natura jest nieograniczona, jak i możliwości (poznawcze) człowieka są nieograniczone (ciemny obszar nad krzywą ma odpowiadać Nieznanemu):

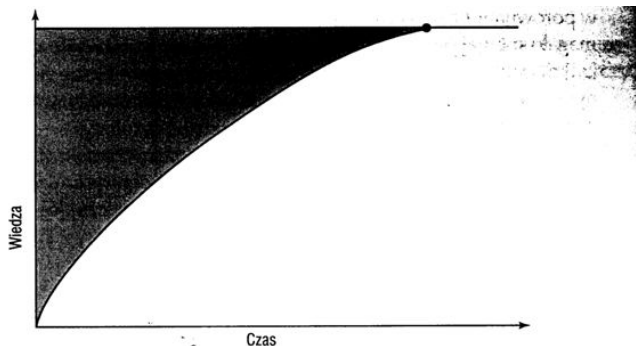

Typ drugi: Natura nieograniczona, możliwości człowieka ograniczone.

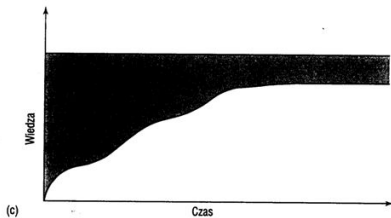
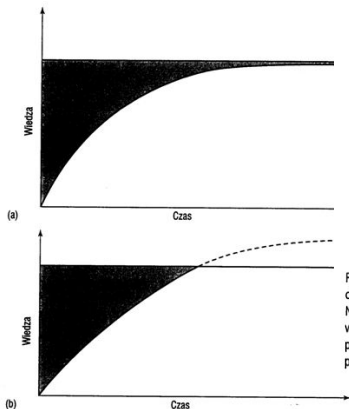
Rys. 3.5 Przyszłość 2. rodzaju. Wiedza stale się zwiększa, lecz jest ograniczona, natomiast Natura nie jest ograniczona.

Typ trzeci: Natura ograniczona, możliwości człowieka nieograniczone. Hm. Nie ma tu sprzeczności?

rys. 3.6 Przyszłość 3. rodzaju. Do pełnego zrozumienia Natury wystarcza skończona ilość informacji, leżąca w zasięgu ludzkich możliwości.

Typ czwarty: Natura i człowiek ograniczone.

Rys. 3.7 Przyszłość 4. rodzaju, kiedy zarówno Natura, jak i osiągnięcia człowieka są skończone, ale mają odmienne formy: (a) przez przypadek obie granice są takie same i ludzkie dociekania mogą dotrzeć do granic Natury w skończonym (lub może tylko w nieskończonym) czasie; (b) możliwości Natury zostały poznane w skończonym czasie, gdyż granice ludzkich możliwości (linia przerywana) je przewyższają – przypadek podobny do przyszłości 3. rodzaju; (c) osiągnięcia człowieka są mniejsze niż możliwości Natury – przypadek podobny do przyszłości 2. rodzaju.

Rodzaje niemożliwości poznawczych

Ograniczenia technologiczne. Typy cywilizacji; skala makroskopowa.
Propozycja N. Kardeszewa podziału zaawansowanych ETI:

- Typ I. Jest zdolny do restrukturyzowania planety; potrafi wykorzystywać energię do komunikowania się.
- Typ II. Jest zdolny do restrukturyzowania układów słonecznych oraz komunikacji międzygwiazdnej.
- Typ III. Jest zdolny do restrukturyzowania galaktyk; potrafi wysyłać sygnały przez cały obserwowalny Wszechświat.
- Typ Ω . Potrafi manipulować całym Wszechświatem.

Rodzaje niemożliwości poznawczych

Ograniczenia technologiczne. Typy cywilizacji; skala mikroskopowa.

- Typ 1. Potrafi manipulować obiektami o rozmiarach porównywalnych z rozmiarami poszczególnych osobników.
- Typ 2. Potrafi manipulować genami i środowiskiem organizmów żywych.
- Typ 3. Potrafi manipulować cząsteczkami i wiązaniami cząsteczkowymi (a więc i tworzyć nowe substancje).
- Typ 4. Potrafi manipulować atomami, tworzyć nanotechnologie oraz sztuczne życie.
- Typ 5. Potrafi manipulować jądrami atomów i nukleonami.
- Typ 6. Potrafi manipulować elementarnymi cząstkami materii.
- Typ Ω^{-1} . Potrafi manipulować strukturą czasu i przestrzeni.

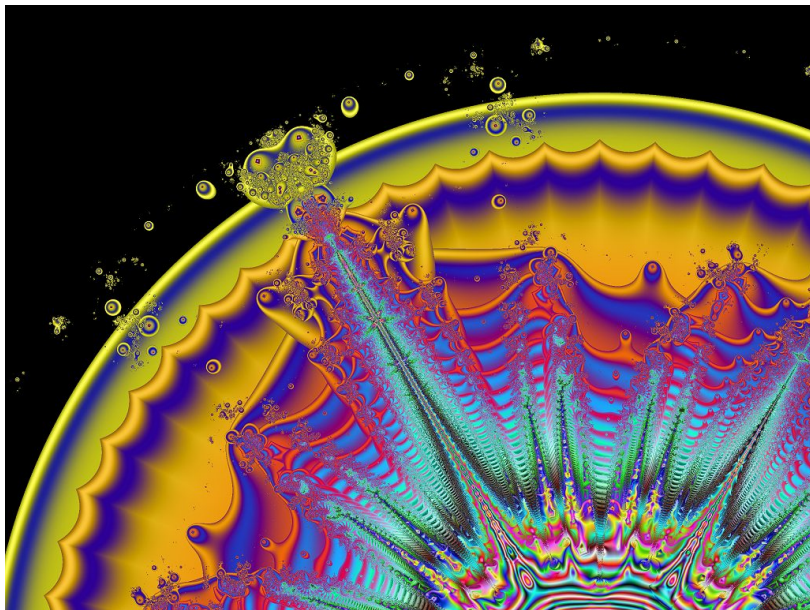
Rodzaje niemożliwości poznawczych

Ograniczenia technologiczne.

Powinno być jasne, że te ograniczenia nie są wynikiem jedynie (banalnych) ograniczeń ekonomicznych. Przeprowadzenie pewnego typu eksperymentów może być niewykonalne (w skali UAM, Rzeczypospolitej Polskiej, Unii Europejskiej, planety Ziemia, Układu Słonecznego, naszej Galaktyki, Grupy Lokalnej, ...).

Ograniczenia światopoglądowe.

Każda, bez wyjątku, działalność naukowa odbywa się na tle jakiegoś światopoglądu (z pewnymi aprobowanymi wartościami). Jednak w pewnych przypadkach możemy stwierdzić, iż owo tło światopoglądowe **zniekształca** procesy poznawcze. Nie trzeba daleko szukać: już w UAM znaleźć można propozycje prób podporządkowania badań kosmologicznych przesłaniu wywiedzionemu z Nowego Testamentu.

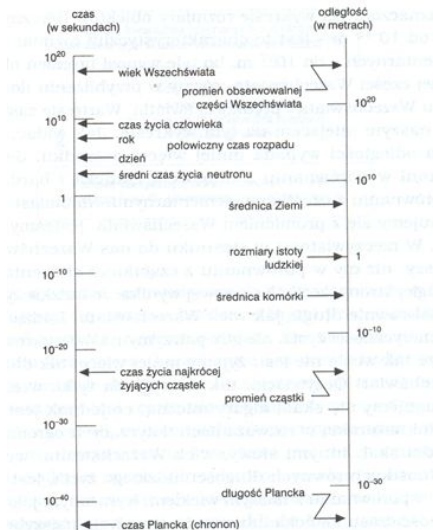

Granice poznania w naukach ścisłych

Wyliczymy niektóre przykłady ograniczeń w naukach ścisłych. O ograniczeniach w innych naukach nieco trudniej mówić. Pamiętajmy o *dictum*: w każdej wiedzy tyle jest nauki, ile jest w niej matematyki.

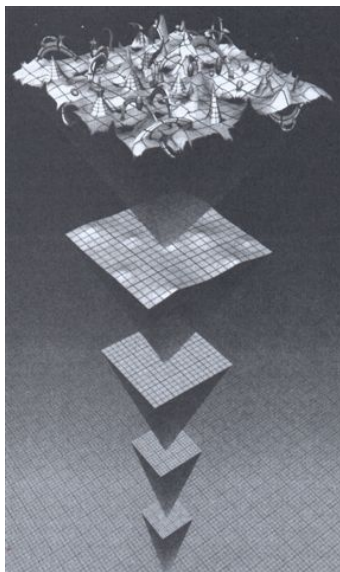
Systemy wiedzy, które nie są formułowane w języku matematyki nie mają, mówiąc metaforycznie, ustalonych granic. Dlatego niełatwo też zdecydować, z jakimi ograniczeniami mamy w takich przypadkach.

Skale wielkości fizycznych

Charakterystyczne skale czasu i odległości we Wszechświecie.

Gdy spojrzysz uważniej — piana

Granice poznania w naukach ścisłych

Dobrze znane ograniczenia:

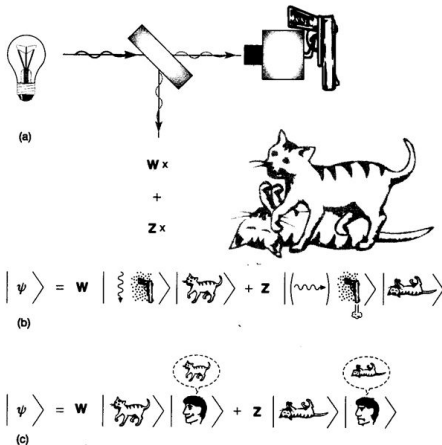
- **Demon Maxwella**. Nie istnieje. Nie można zbudować *perpetuum mobile*.
- **Zasada nieoznaczoności Heisenberga**. Nie można jednocześnie precyzyjnie określić położenia i pędu cząstki.

Niektóre Wielkie Pytania:

- Znalezienie **bozonu Higgsa**. Pilnie poszukiwany — „odpowiedzialny” za posiadanie **masy**.
- Eksperymentalne potwierdzenie **teorii strun**. Fizycy mają nadzieję na znalezienie **Teorii Podstawowej**; teoria strun jest kandydatką. To kolejny przypadek, gdy rozważania **matematyczne** wyprzedzają przyrodoznawstwo.

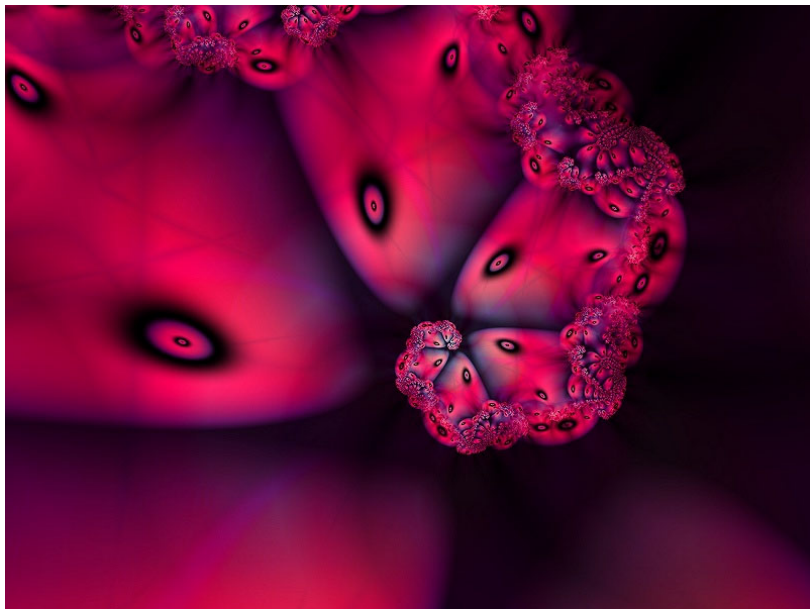
Kot Schrödingera — czy mamy „intuicje” dot. teorii kwantów?

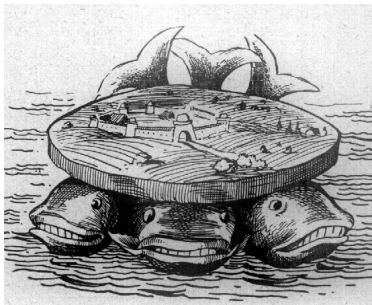
Kot Schrödingera; mechanika kwantowa a teorie percepcji

$$\begin{aligned}
 2 \left| \psi \right\rangle &= \left(\left| \text{kot stojący} \right\rangle + \left| \text{kot leżący} \right\rangle \right) \left(\left| \text{człowiek patrzący} \right\rangle + \left| \text{człowiek zamyślony} \right\rangle \right) \\
 &+ \left(\left| \text{kot stojący} \right\rangle - \left| \text{kot leżący} \right\rangle \right) \left(\left| \text{człowiek patrzący} \right\rangle - \left| \text{człowiek zamyślony} \right\rangle \right)
 \end{aligned}$$

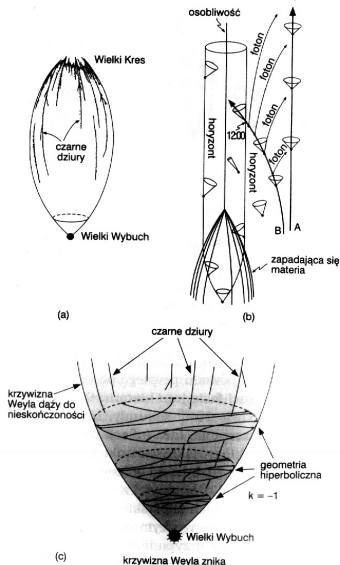
The diagram illustrates the decomposition of a quantum state $|\psi\rangle$ into two entangled components. The first component is a sum of two states: a standing cat and a lying cat, each paired with a human state of looking or thinking. The second component is a difference of two states: a standing cat minus a lying cat, each paired with a human state of looking or thinking. Dashed ovals above the human states indicate their corresponding mental images of the cats.

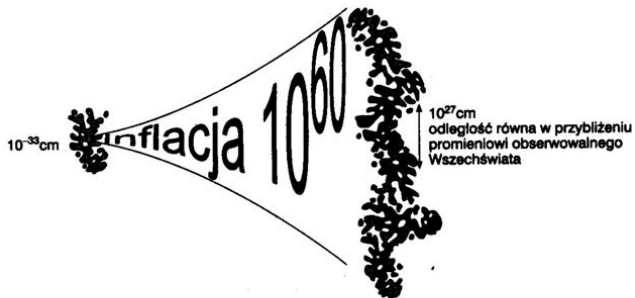
Spójrzmy na
Wszechświat z zewnątrz:

O, przepraszam. Jeszcze
raz:

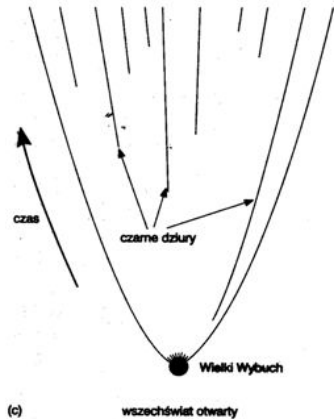
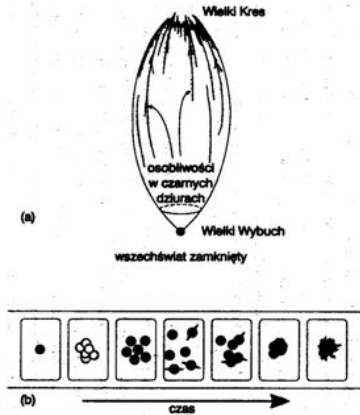

Dzieciństwo Wszechświata: Inflacja

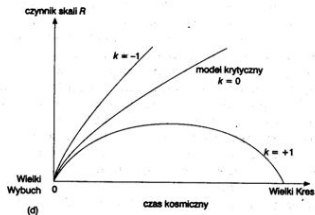
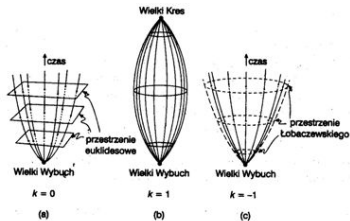

Rys. 1.27. Problem powiększania typowych njejednorodności młodego Wszechświata podczas inflacji.

Dorosłość i Starość Wszechświata: ?

Dorosłość i Starość Wszechświata: ?

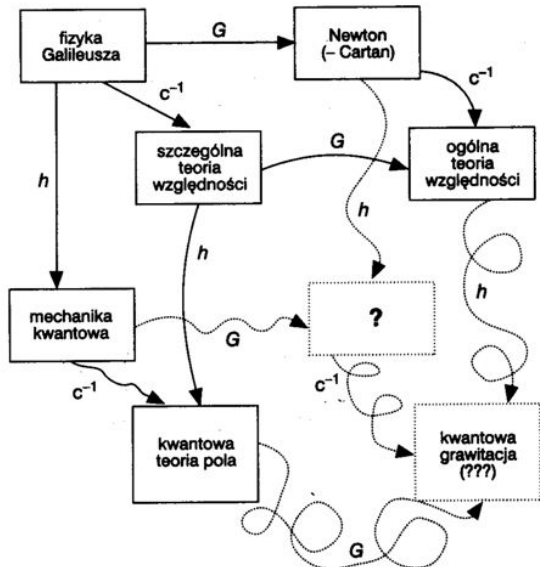
Granice poznania w naukach ścisłych

Niektóre wielkie pytania dot. makroskali:

- Pytanie o **początek** Wszechświata. Czy można sensownie pytać, **co było, zanim niczego nie było?**
- Pytanie o to, jaka jest ta część Wszechświata, która znajduje się **poza obserwowalnym** Wszechświatem.
- Scenariusze **historii** Wszechświata. Czy warto się trudzić, skoro i tak nastąpi Wielki Krach?
- **Wymiar** Wszechświata. Czy żyjemy w przestrzeni jedenastowymiarowej?

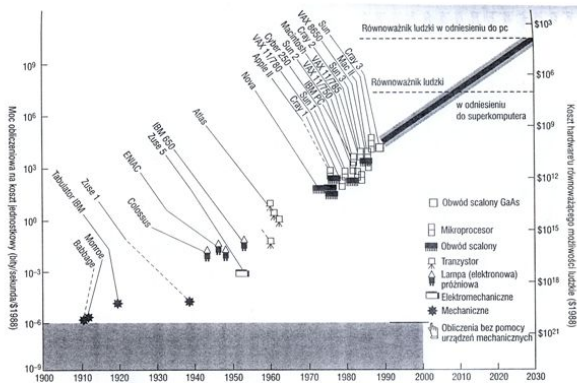

Poszukiwanie unifikacji opisu

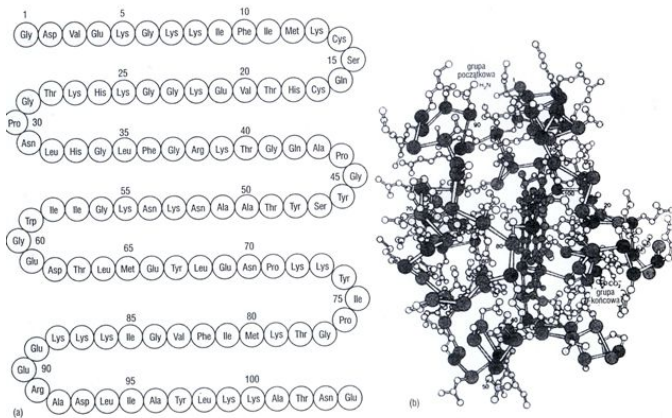

Złożone struktury: moce obliczeniowe

Rys. 4.2 Porównanie mózgu z dużymi komputerami. Wykres przedstawia wzrost mocy obliczeniowej w czasie, w ciągu całego dwudziestego wieku. Przedstawiono równoważnik ludzki, wraz z malejącym kosztem hardware'u wymaganego dla zrównoważenia możliwości człowieka – podany w dolarach zgodnie z cenami z 1988 roku. (W oparciu o dane zebrane przez Hansa Moravca, *Mind Children*, Harvard University Press, 1998).

Złożone struktury: łańcuch białkowy

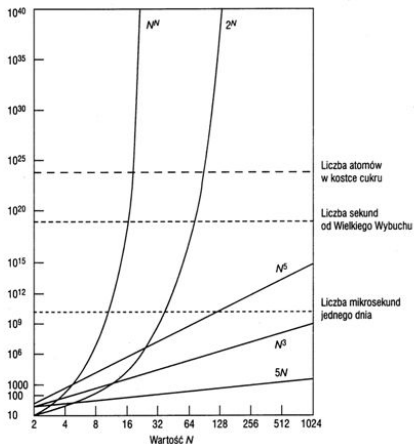

Rys. 4.9 Problem związania białek: (a) białko cytochrom *c* ma postać sznura 104 aminokwasów, który w kilka sekund związa się w (b) – stabilną, trójwymiarową strukturę.

Granice poznania w naukach ścisłych

- **Problemy klasy NP** (*non-deterministic polynomial*). To problemy, dla których istnieją niedeterministyczne (losowe) algorytmy dające rozwiązania w **czasie** wielomianowym. W przypadku problemów o dużej złożoności ważna jest objętość **pamięci** potrzebnej w obliczeniach.
- **Biochemia molekularna**. Np. sformułowanie problemu związania łańcuchów białkowych jest typu **NP**.
- Problemy **Syntetycznej Teorii Ewolucji**.
- Matematyczne modele w: socjologii, ekonomii, psychologii, neurofizjologii, oraz w innych naukach zajmujących się układami o **wielkiej złożoności**.

Przykład: wzrost wartości funkcji

rys. 4.8 Tempo wzrostu wartości $5N$, N^3 , N^5 i 2^N , wraz ze wzrostem N , w porównaniu z innymi wielkimi liczbami.

Przykład: wzrost wartości funkcji

Notacja Mosera-Steinhausa używana jest do zapisu pewnych wielkich liczb:

- n w trójkącie oznacza n^n ;
- n w kwadracie oznacza n w n trójkątach;
- n w pięciokącie foremny oznacza n w n kwadratach;
- n w k -kącie foremny oznacza n w n $(k - 1)$ -kątach foremnych.

Np. 2 w kwadracie to 2 w dwóch trójkątach, czyli $4^4 = 256$. Do często wymienianych liczb zapisywanych w tej notacji należą: **mega**, czyli 2 w pięciokącie oraz **moser**, czyli 2 w **mega**-kącie.

Inne, często wymieniane (dla oszołomienia publiczności) wielkie liczby to m.in. **liczba Grahama** oraz **liczba Skewesa**.

Przykład: wzrost wartości funkcji

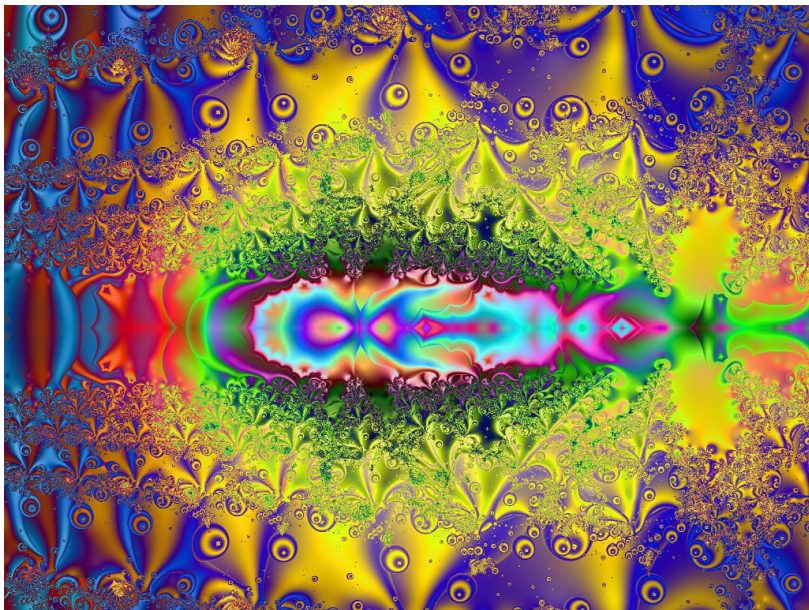
Funkcja Ackermanna:

$$A(m, n) = \begin{cases} n + 1 & \text{gdy } m = 0 \\ A(m - 1, 1) & \text{gdy } n = 0 \\ A(m - 1, A(m, n - 1)) & \text{w innych przypadkach} \end{cases}$$

Jest to funkcja **rekurencyjna** (ale nie jest pierwotnie rekurencyjna!). Jej wartości rosną dość szybko, np. $A(4, 2) = 2^{65536} - 3$.

Innego interesującego przykładu (początkowo!) bardzo szybko rosnącej zależności funkcyjnej dostarczają **ciągi Goodsteina**, których wartości jednak dla odpowiednio dużego argumentu stają się równe zero. Ciągi te były wykorzystane w podaniu przykładu **zdania nierozstrzygalnego** w arytmetyce Peana, posiadającego **konkretną** treść matematyczną.

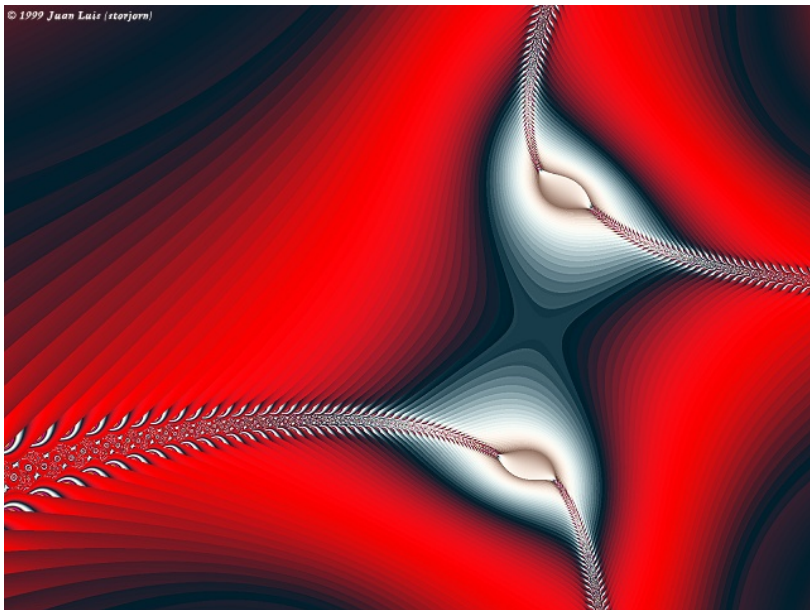

Granice poznania w naukach ścisłych

Tu, jeśli starczy czasu, oglądamy krótkie filmy popularnonaukowe przygotowane przez PWN (i zakupione przez piszącego te słowa, bez jakiegokolwiek ingerencji finansowej ze strony Instytutu Językoznawstwa UAM).

© 1999 Juan Luis (storjorn)

Twierdzenie Arrowa

Twierdzenie Arrowa.

Jest to twierdzenie o niemożności ustalenia globalnej preferencji grupowej, przy naturalnych (!) założeniach dotyczących preferencji indywidualnych. Pokazuje więc ono, że w pewnych warunkach podjęcie **racjonalnej** decyzji grupowej (a więc podjętej np. na drodze demokratycznego głosowania) nie jest wykonalne.

Można poszukiwać interpretacji Twierdzenia Arrowa odnoszących się do systemów wiedzy (zespołów przekonań).

Sformułujemy Twierdzenie Arrowa w wersji **popularnej**, bez odwoływania się do formalizmu matematycznego. Najpierw założenia (o preferencjach [wyborach, głosowaniach] indywidualnych i grupowych):

Twierdzenie Arrowa

- **Uniwersalność.** Procedura głosowania musi na podstawie rankingu preferencji każdego z głosujących wybrać w sposób **deterministyczny** (bez udziału elementu losowego) ranking preferencji grupy.
- **Suwerenność.** **Każdy** wynik powinien być możliwy do osiągnięcia przez pewną kombinację głosów. Wykluczamy więc procedury, w których rozstrzygnięcia są narzucone.
- **Brak dyktatury.** Wynik głosowania zależy od głosów więcej niż jednego uczestnika.

Twierdzenie Arrowa

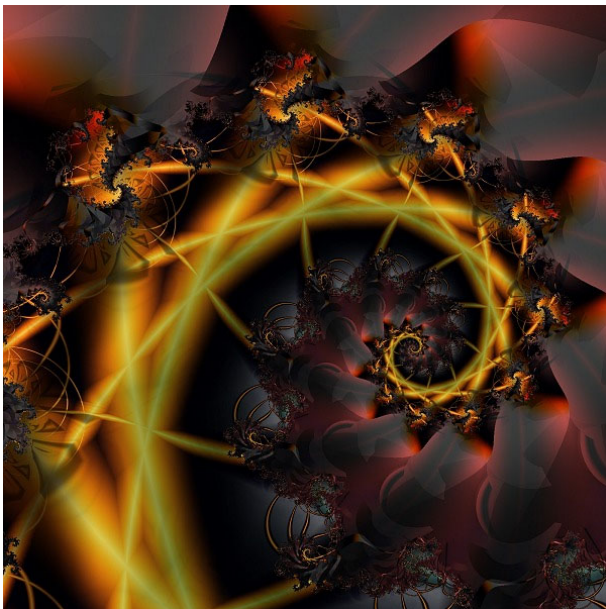
- **Monotoniczność.** Jeśli wyborca zmieni preferencje podnosząc ranking jednej z opcji, wynik musi albo zwiększyć ranking tej opcji, albo pozostawić go na tym samym miejscu, nie może go zaś obniżyć.
- **Niezależność nieistotnych alternatyw.** Jeśli ograniczymy zakres opcji do dowolnego podzbioru, względna kolejność opcji w wyniku musi pozostać taka sama jak w pełnym zbiorze. Dla przykładu: jeśli pełny zakres opcji to A, B, C, D, E, i wynikiem procedury jest kolejność CDEAB, to względna kolejność CAB musi zostać taka sama niezależnie od tego jak zmieniałyby się preferencje dla D i E.

Twierdzenie Arrowa

Teza Twierdzenia Arrowa mówi, że jeśli jest przynajmniej dwóch głosujących i przynajmniej trzy możliwości, to **nie da** się zbudować takiej metody **grupowego** podejmowania decyzji, która spełniałaby powyższe kryteria.

W większości systemów podejmowania decyzji poszczególne z wymienionych założeń są naruszane.

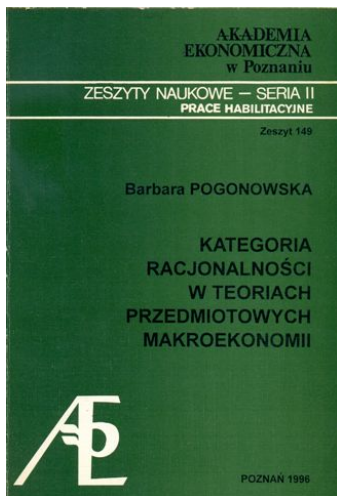
Twierdzenie Arrowa ma istotne konsekwencje dla teorii podejmowania decyzji. W szczególności, obnaża pewne mity na temat demokracji. Uwidacznia bowiem konflikty między preferencjami indywidualnymi a globalnymi. Kwestionuje też potoczne przekonanie o „demokratyczności” wszelkich decyzji podejmowanych metodą głosowania.

Kategoria racjonalności w makroekonomii

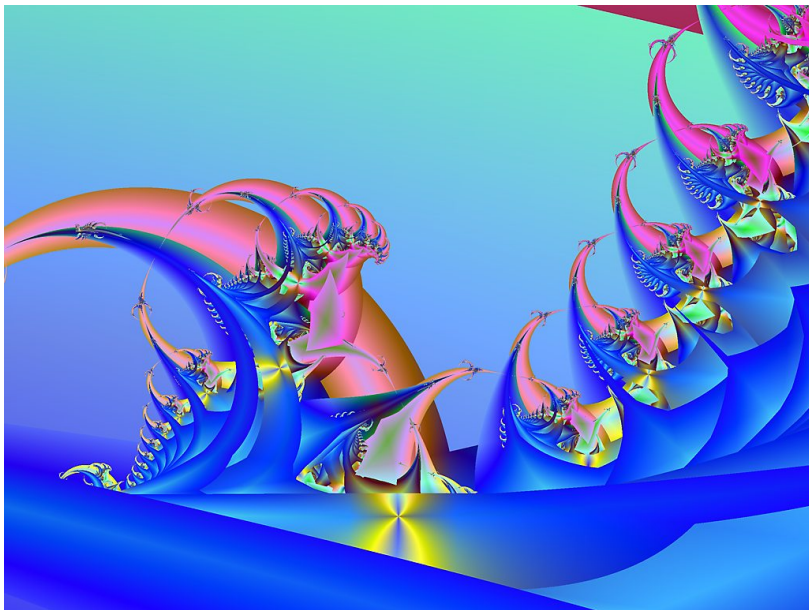
W naukach społecznych podejmujemy jednak oczywiście także racjonalne decyzje. O kategorii racjonalności w makroekonomii możesz poczytać w (mogę polecić tę pozycję bez nepotyzmu :)) →

Kategoria racjonalności w makroekonomii

Spis treści

<i>Przedmowa</i>	5	4.3. Aksjologiczny pluralizm w dziedzinie życia gospodarczego	124
1. Kategoria racjonalności we współczesnej refleksji nad kulturą	11	4.4. „Lad samorzutny” jako podstawa racjonalności systemowej na gruncie klasycznego liberalizmu	125
1.1. Perspektywa poznawcza i główne zamierzenia pracy	11	4.5. Racjonalność gospodarowania a dobro wspólne w ujęciu społecznej doktryny Kościoła	130
1.2. Założenie o racjonalności podmiotu w ekonomii i w humanistyce	14	4.6. Koncepcja Johna K. Galbraitha jako przykład kreacji racjonalności systemowej	134
1.3. Wartości jako kryterium racjonalności – ujęcie ekonomii	17	Zakończenie	141
1.4. Ideal racjonalności i jego destrukcja	21	Bibliografia	145
1.5. „Mocny program” socjologii wiedzy	24	Summary	151
1.6. Racjonalność kultury „centrum”	27		
1.7. <i>Monoprawda</i> makroekonomii	29		
1.8. Refleksja postmodernistyczna wobec kategorii racjonalności	30		
2. Racjonalność gospodarowania w koncepcjach i teoriach przedSmithowskiej makroekonomii	37		
2.1. Status makroekonomii	37		
2.2. Makroekonomia a autonomia norm i reguł gospodarowania	43		
2.3. <i>Dobro polis</i> a racjonalność transcendencji	45		
2.4. Teologiczna wizja racjonalności gospodarowania	48		
2.5. Racjonalność w ujęciu merkantylizmu a koncepcja natury ludzkiej	52		
2.6. „Prawo naturalne” a zasada leseferyzmu	61		
3. Racjonalność gospodarowania w ujęciu klasycznej i neoklasycznej makroekonomii	69		
3.1. Aksjologia idei „niewidzialnej ręki”, Koncepcja Adama Smitha	69		
3.2. Normatywne racje neoklasycznej idei racjonalności	86		
3.3. Konstruktivistyczna idea racjonalności. Makroekonomia Johna M. Keynesa	99		
3.4. Monetaryzm Milтона Friedmana jako powrót do idei „naturalnej” i „spontanicznej” racjonalności gospodarki rynkowej	108		
4. Racjonalność gospodarowania w ujęciu głównych stanowisk socjoeconomii	119		
4.1. Doktryny socjoeconomii w ujęciu kulturowym	119		
4.2. Postacie idei racjonalności w kulturze europejskiej	121		
	3		

Tajemnice lingwistyki

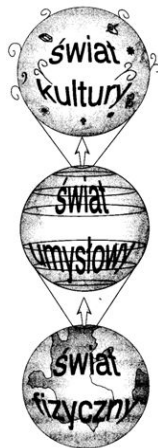
Do najważniejszych „głębokich” problemów w lingwistyce należą:

- geneza języka;
- możliwość skonstruowania języka uniwersalnego;
- możliwość skonstruowania kompletnego zestawu semantic primitives;
- problem wrodzoności języka;
- wyliczenie zestawu uniwersaliów językowych;
- ...

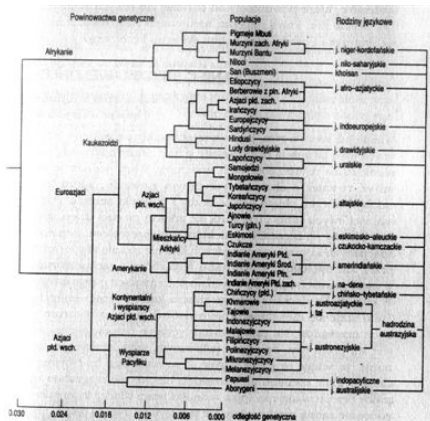
Tajemnice lingwistyki

Problemy lingwistyki

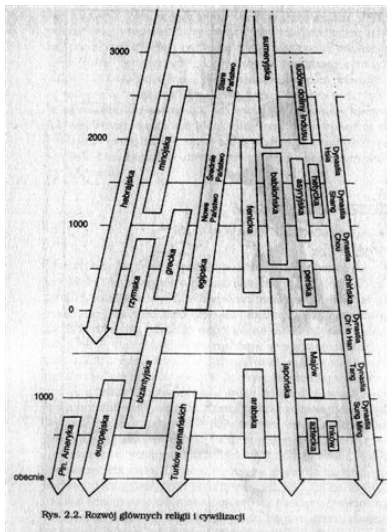
„materiałowej”. Podstawowym problemem dla „zbieraczy faktów lingwistycznych” jest to, iż za kilkadziesiąt lat nie będą już mieli czego zbierać — wszystko wskazuje na to, że znakomita większość języków świata niedługo zniknie (ich użytkownicy wymrą lub zostaną wymordowani).

Skąd przychodzimy, dokąd zmierzamy?

Rys. 2.15. Szczegółowe porównanie genetycznych i językowych różnic, zestawione przez Luigi Cavalli-Sforze, Alberto Piazza, Paolo Menozzigo i Joanne Mountain. Grupuje ono populacje na podstawie klasyfikacji ich języków, następnie zaś na podstawie analizy częstości występowania specyficznych genów zostają wyliczone odległości genetyczne. Według podstawy diagramu przedstawiono względne odległości genetyczne, co pozwala ustalić genetyczną bliskość pokrewnych typów językowych.

Rys. 2.2. Rozwój głównych religii i cywilizacji

fractalia.org

Metamatematyka o granicach poznania matematycznego

Na poprzednim wykładzie podano przykłady metalogicznych twierdzeń **limitacyjnych**.

Obiektywne (!) ograniczenia metody dedukcyjnej, które wynikają z tych twierdzeń nie martwią samych matematyków, są natomiast w centrum zainteresowania logików.

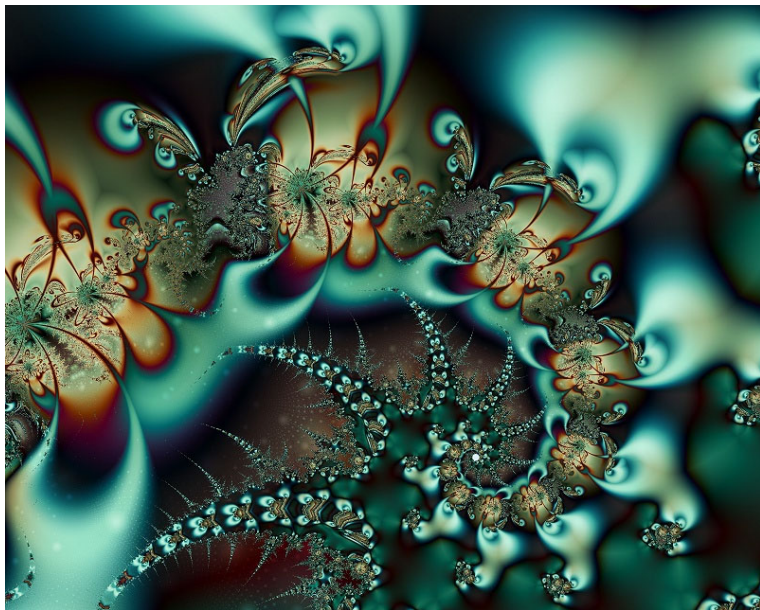
Oczywiście, nie znaczy to, że owe twierdzenia są bezwartościowe z matematycznego punktu widzenia. Wręcz przeciwnie, niektóre z nich mają ważne konsekwencje, np. w **teorii obliczeń** (a więc także w informatycznych aplikacjach matematyki).

Metamatematyka o granicach poznania matematycznego

Niezależność poszczególnych aksjomatów teorii mnogości (od pozostałych) to cecha pożądana, z metodologicznego punktu widzenia. Jednak w przypadku niektórych z tych aksjomatów (np. **pewnik wyboru**) pokazanie tej niezależności otwiera drogę do spekulacji o istnieniu **różnych** (równoprawnych?) systemów matematyki.

Co więcej, niezależność pewnych innych zdań o istotnym znaczeniu matematycznym (np. **hipotezy contunuum**) od aksjomatyki teorii mnogości spekulacje takie wzmacnia.

Tajemnicza skuteczność matematyki

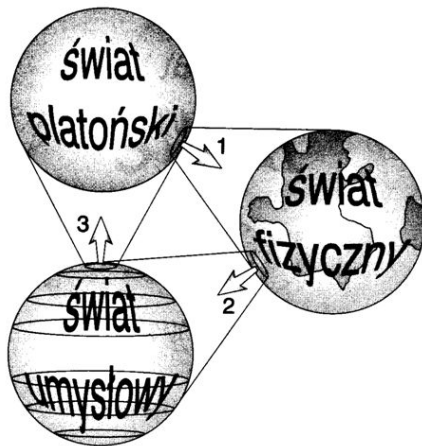
Matematyka a opis świata (np. fizyczny).

Dlaczego matematyka jest **skutecznym** opisem świata?

To jedna z największych zagadek, stanowiących wyzwanie dla podmiotów poznających.

Ksiądz Profesor Michał Heller w jednym z wywiadów powiedział: *Bóg jest Matematyką*. Gdy niedawno pytałem, na który z tych wyrazów położyłby akcent, stwierdził, że matematyka, którą uprawiamy jest jedynie czymś w rodzaju przybliżenia owej Matematyki z cytatu.

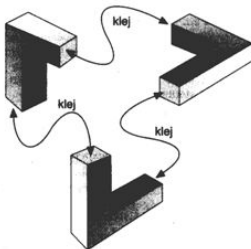
Metafora: splątany trójświat

Konstrukcja niemożliwa (wykorzystana w poprzedniej metaforze)

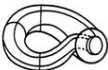

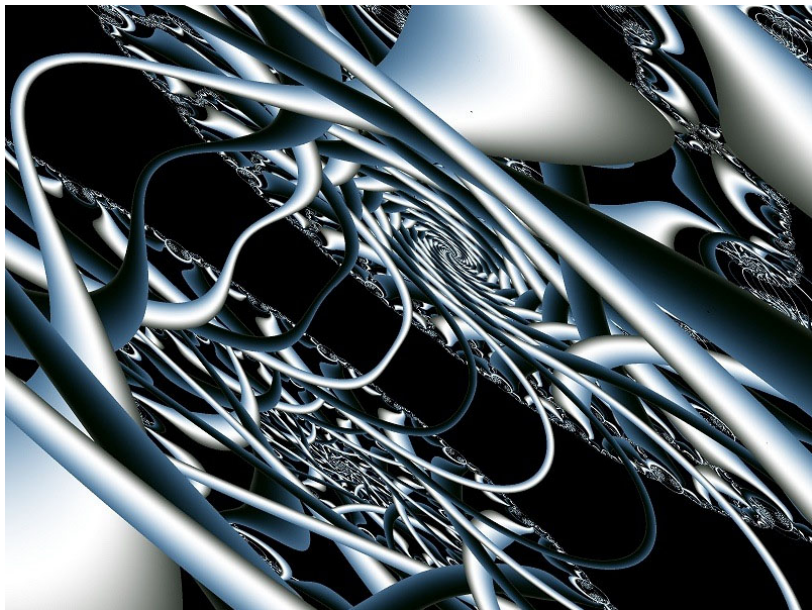
Gdzie kryje się przyczyna niemożliwości?

Rys. 3.21. Niemożliwy trójkąt. Nie można zlokalizować przyczyny niemożliwości, a mimo to da się ją ściśle zdefiniować matematycznie, analizując reguły sklejanía fragmentów.

Jaka jest topologia Wszechświata?

	Sposób złączenia	Uzyskany kształt
Walec		
Wstęga Möbiusa		
Torus		
Butelka Kleina		

Czy Nauce zagraża Matrix?

Dowody komputerowe.

Czy stosowanie maszyn liczących w tworzeniu dowodów twierdzeń matematycznych może odmienić postać matematyki?

Od niedawna w dowodzeniu twierdzeń matematycznych wspomagamy się komputerami — przede wszystkim wtedy, gdy trzeba sprawdzić jakąś bardzo wielką liczbę przypadków. Jak wiadomo, wszystkie bogatsze systemy matematyczne są **nierozstrzygalne**, a więc nie są możliwe czysto mechaniczne (rekurencyjne) procedury wyliczające wszystkie twierdzenia takich systemów.

Możemy jednak spekulować o matematyce uprawianej przez **sztuczne inteligencje** o wystarczająco dużym stopniu złożoności.

Cytat stale aktualny

Wyobraźmy sobie, że matematyk chce sprawdzić, czy jakieś wyrażenie jest twierdzeniem badanej przez niego teorii. Dowód tego twierdzenia wymaga jednak milionów bądź miliardów operacji, tak że wykonanie ich przez człowieka jest praktycznie niemożliwe. A więc o twierdzeniu tym nie można orzec czy jest ono prawdziwe czy nie. Zastosowanie w tym przypadku maszyny pozwoli przeprowadzić dowód; powstaje jednak pytanie, czy dowód ten może być przez człowieka rozumiany? W dotychczasowym sensie — chyba nie. Jeżeli nie, to za pomocą maszyn matematycznych można dowodzić twierdzeń, których nie można zrozumieć, ewentualnie pojęcie zrozumienia wymaga innej interpretacji.

Pawlak 1965, 6

Pawlak, Z. 1965. *Automatyczne dowodzenie twierdzeń*. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa (seria: *Biblioteczka Matematyczna*, 19).

Tworzenie teorii przez matematyka nie sprowadza się do kolejnego wypisywania twierdzeń i ich dowodów; teorie te są budowane w celach poznawczych. A więc twierdzenia teorii muszą być zrozumiałe, muszą dać się czytać przez człowieka ze zrozumieniem. Wiadomo zaś, że zdolności recepcyjne człowieka są ograniczone. Zbyt długie ciągi symboli nie mogą być przez człowieka rozpoznawane i czytane ze zrozumieniem.

Pawlak 1965, 25

Założmy, że kryterium takie [*kryterium „ciekawości” twierdzenia* — JP] udało się znaleźć i że maszyna produkuje rzeczywiście ciekawe twierdzenia. Przy dzisiejszej szybkości liczenia maszyna matematyczna może w krótkim czasie wyprodukować kilkaset tysięcy twierdzeń teorii. Pojawia się więc pytanie, kto będzie mógł te twierdzenia czytać, rozumieć i wykorzystywać? Właściwie należałoby zapytać, czy w jakiegokolwiek teorii może być rzeczywiście sto tysięcy interesujących twierdzeń?

Pawlak 1965, 141

Tęsknoty za platonizmem. . .

A computing machine can solve very complex problems owing to some software and data based on strong assumptions due to the bold Platonian approach. To opt for such an approach, going very far beyond the mundane realm of first-order logic, it is a human affair and human responsibility.

Marciszewski 2002, 5

Marciszewski, W. 2002. On going beyond the first-order logic in testing the validity of its formulas. A case study. *Mathesis Universalis*, nr 11: *On the Decidability of First Order Logic*.

Nauka a paranauka i pseudonauka

Gdy na świętego Prota jest pogoda albo słońce,
to na świętego Hieronima jest deszcz, albo go ni ma.

(Kornel Makuszyński)

Przekroczenie granic nauki może zaprowadzić nas na tereny **paranauki** lub **pseudonauki**. W potocznym użyciu, terminy te występują czasem zamiennie. Można jednak rozgraniczyć ich znaczenia, biorąc pod uwagę czynniki natury metodologicznej oraz pragmatycznej. Od obu wyżej wymienionych zespołów przekonań odróżnia się jeszcze czasami **protonaukę** (jednak paranauka oraz protonauka bywają trudne do rozdzielenia).

Paranauka to nauka (!), która:

- przestrzega pewnych inwariantnych norm metodologicznych oraz:
- albo nie została (w danym momencie historycznym) zaakceptowana przez środowisko naukowe (np. koncepcje Karola Darwina); z różnych względów — np. braku przeprowadzenia badań dowodzących istnienia postulowanych zjawisk;
- albo stanowi już przeszłe stadium wiedzy, zastąpione później przez bardziej adekwatne teorie (np: koncepcje flogistonu lub eteru).

Uwaga. Paranauka może wyprzedzać bądź nie nadążać za pewnymi (przyjętymi w danym momencie historycznym, zmiennymi) ogólnymi normami metodologicznymi. Twierdzenia Galileusza (góry na Księżycu) były niezgodne z ówczesną wizją kosmologiczną. Teoria kopernikańska nie tylko (w momencie powstania) była niezgodna z obowiązującym obrazem Wszechświata; wydawało się też, iż obserwacje jawnie jej przeczą (paralaksa gwiazd).

Pseudonauka

Pseudonauka to zespoły przekonań, które nie tylko **nie są** powszechnie nieakceptowane w środowisku naukowym, lecz które nadto publicznie **aspirują** do miana nauki, nie spełniając podstawowych reguł oraz norm metodologicznych.

Pseudonauka (z lubością!) używa terminologii naukowej. Najczęściej, jej stwierdzenia bądź pozostają w jawnej sprzeczności z ustaleniami nauki standardowej bądź nie jest możliwe poddanie ich uznawanym procedurom (falsyfikacji, konfirmacji).

Pseudonauka jest, z reguły, **dogmatyczna**. Odmawia poddania się standardowym testom, domagając się jednocześnie bezwarunkowego uznania jej stwierdzeń.

Cechy pseudonauki

Niektóre cechy pseudonauki:

- ogłaszanie prawdziwości stwierdzeń bez ich empirycznego testowania;
- formułowanie stwierdzeń niemożliwych do sfalsyfikowania;
- głoszenie poglądów jawnie sprzecznych z teoriami dobrze potwierdzonymi eksperymentalnie;
- odmowa poddania wygłaszanych stwierdzeń procedurom testowania;
- odmowa dostarczenia własnych dowodów wygłaszanych stwierdzeń.

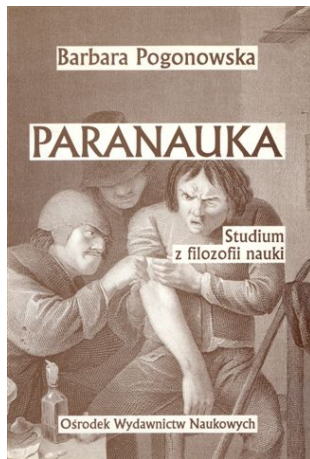
Przykłady problematyki pseudonaukowej:

- akupresura
- akupunktura
- alchemia
- aromaterapia
- astrologia
- bioenergoterapia
- biorytmy
- homeopatia
- irydologia
- kreacjonizm
- medycyna alternatywna
- numerologia
- pamięć wody
- parapsychologia
- perpetuum mobile
- prekognicja
- pseudoarcheologia
- psychokineza
- radiestezja
- telepatia
- ufologia
- zjawiska paranormalne.

Nauka a paranauka i pseudonauka

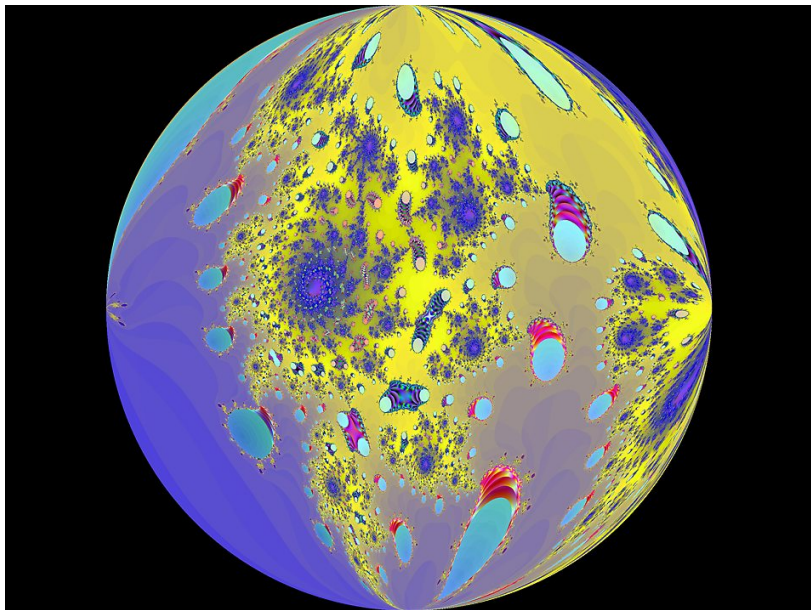
O paranauce (rozważanej w perspektywie głównych orientacji we współczesnej filozofii nauki) możesz przeczytać w:

Barbara Pogonowska: Paranauka

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	5		
Rozdział I			
METODOLOGICZNA PODSTAWA PRZYPADKÓW ELIMINACJI TEKSTÓW POZA OBSZAR NAUKI. KRYTERIA NAUKOWOŚCI	9		
I. 1. Typowe przypadki dezakceptacji tekstów. Historia i współczesność orzeczeń paranaukowości	10		
I. 2. Typy nieprawomocności koncepcji wobec aktualnie obowiązującego obrazu świata. Zmienne i niezienne historycznie elementy świadomości metodologicznej nauki	22		
I. 3. „Nietypowe” orzeczenia paranaukowości	34		
I. 4. Metodologiczne analogony koncepcji paranaukowych	36		
I. 5. Podsumowanie	39		
Rozdział II			
EPISTEMOLOGICZNE RACJE OSTRACYZMU NAUKI	42		
II. 1. Obszar „nienauki” w poszczególnych stanowiskach filozofii nauki ...	43		
II. 1. A. Epistemologia pozytywistyczna	43		
II. 1. B. Epistemologia hipotetyzmu	52		
II. 1. C. Nurt historyczno-socjologiczny	55		
II. 1. D. Anarchizm metodologiczny	57		
II. 1. E. Konkluzje	59		
II. 2. Konfrontacja orzeczeń paranaukowości z obszarami filozoficznej „nienauki”	64		
II. 2. A. „Nienauka” pozytywizmu a historycznie zaistniałe orzeczenia paranaukowości	64		
II. 2. B. „Nienauka” hipotetyzmu a historycznie zaistniałe orzeczenia paranaukowości	74		
		II. 2. C. Paranaukowość jako wynik szczególnej niezgodności z panującym paradygmatem w sensie Kuhna	79
		II. 2. D. Ahistoryzm epistemologii pozytywizmu i hipotetyzmu jako własność, która sankcjonuje istnienie „nietypowych” orzeczeń paranaukowości	83
		II.3. Podsumowanie	86
		Rozdział III	
		ZJAWISKO SPOŁECZNEJ AKCEPTACJI KONCEPCJI PARANAUKOWYCH	89
		III. 1. Paranauka akceptowana „wewnątrz” nauki	89
		III. 2. Akceptacja społeczna (poza nauką) paranauki	92
		III. 2. A. Akceptacja paranauki w ujęciu tzw. psychologii głębi ...	93
		III. 2. B. Kilka przykładów eksplanacyjnego ujęcia wierzeń magicznych i religijnych na gruncie etnologii tradycyjnej	95
		III. 2. C. Dwa przykłady socjologicznego ujęcia przyczyn społecznej akceptacji paranauki	98
		III. 3. Zjawisko społecznej akceptacji paranauki w ujęciu kulturowym ...	102
		SUMMARY	112
		BIBLIOGRAFIA	114

Koniec! Naprawdę!! Szkoda?

Mam nadzieję, że wykład nie był szkodliwy. Używałem wielu skrótów, uproszczeń, metafor — zmuszały do tego ograniczone ramy czasowe kursu.

Słuchaczom należą się słowa podziękowania:

- za cierpliwe wysłuchanie wykładu;
- za współtworzenie atmosfery akademickiej;
- *and last but not least*, za utrzymywanie przez pięć lat Instytutu Językoznawstwa UAM.

Dziękuję. Trzymajcie się! Powodzenia!!!